

Institutet för framtidsstudier
Holländargatan 13
Box 591, 101 31 Stockholm
Tel: 08-402 12 00 Fax: 08-24 50 14

Du hittar oss också på Facebook, Twitter,
Bambuser, Mixcloud och YouTube.

www.iffs.se

*Vilken framtid?
Utmaningar och vägval
i det 21:a århundradet*

Forskningsprogram 2015–2020
av Gustaf Arrhenius

Vilken framtid?

Utmaningar och vägval i det 21:a århundradet

Institutet för framtidsstudier (IF) bedriver tvärvetenskaplig forskning kring viktiga framtidsfrågor och medverkar i det offentliga samtalet med seminarie- och publikationsverksamhet. Enligt stadgarna har IF till uppgift att i egen regi eller i samarbete med andra ”bedriva framtidsstudier, långsiktig analys och därmed sammanhängande verksamhet för att därigenom stimulera till en öppen och bred diskussion om framtida hot och möjligheter i samhällsutvecklingen”. Inom sitt verksamhetsområde ska IF samarbeta med myndigheter, organisationer, institutioner, företag och enskilda, såväl i Sverige som internationellt, och finna vägar att ge aktuell forskning genomslag i policyutformning. IF har en självständig ställning men eftersträvar en bred dialog med olika samhällsaktörer.

Verksamheten vägleds av ett forskningsprogram som fastställs av styrelsen. Det forskningsprogram som här beskrivs, *Vilken framtid? Utmaningar och vägval i det 21:a århundradet*, är det åttonde i ordningen och avser perioden 2015–2020. Innehållet kommer att utvecklas och kompletteras under programperioden i syfte att fullt utnyttja den flexibla organisationen och förmågan att agera snabbt när intressanta nya möjligheter dyker upp, vilket är en av IF:s främsta styrkor som forskningsorganisation. Forskningsprogrammet utgår ifrån IF:s enastående möjlighet att vara en plats för tvärvetenskaplig forskning av internationell toppklass. Det kommer att knyta samman forskare från olika discipliner under längre tid och därigenom producera forskning som bygger på kunskap och metoder från flera områden. IF:s tvärvetenskapliga profil ger oss också större möjlighet att framställa nya policyrelevanta resultat som ofta kräver att mer teoretiska idéer kombineras med empiriskt inriktad forskning.

Vårt ansvar gentemot framtida generationer

En av de viktigaste insikterna som sakta men säkert har nåtts under de senaste hundra åren är att vad den nuvarande generationen gör – det vill säga vad vi gör – kan få stora effekter mycket långt in i framtiden. Kanske var det i samband med kärnkraftsdebatten på 70-talet som denna tanke på allvar slog rot i det allmänna medvetandet. Avfallsproblematiken tvingade oss att tänka i ett tidsperspektiv som var mycket längre än vad någon generation förut hade behövt göra. Man tänker sig t.ex. att högaktivt avfall måste isoleras från människor och natur i 100 000 år – en svindlande lång tid. Mera nyligen har klimatfrågan tonat fram som den stora ödesfrågan, där våra beslut i dag kommer att få betydande konsekvenser för livsförhållandena långt in i framtiden.

Enligt FN:s klimatpanel (Intergovernmental Panel on Climate Change, förkortat IPCC) är det inte osannolikt med en global uppvärmning på mellan 2 °C och 10 °C. Denna uppvärmning riskerar att allvarligt skada många ekosystem. Om ökningen bara blir 2 °C så kommer 20–30 % av alla arter att hotas av utrotning och vid högre temperaturstegringar än fler. Förutsättningarna för jordbruket i tropikerna kommer att försämrans kraftigt även av en minimal temperaturökning och vid en något större temperaturökning även i resten av världen. Följaktligen kommer det under dessa förutsättningar att bli mycket svårare att producera tillräckligt med mat till världens befolkning. Dessutom kommer nederbörden att bli mer intensiv och uppvisa större varians, vilket kommer att öka antalet översvämningar och torkperioder.

Givet detta framtidsscenario är det inte särskilt kontroversiellt att hävda att den nuvarande generationen riskerar att förbruka resurser på framtida generationers bekostnad. Detta väcker angelägna och viktiga frågor om våra plikter mot framtida generationer, om hur vi moraliskt ska ta ställning till olika alternativ med konsekvenser långt in i framtiden och om intergenerationell rättvisa.

Klimaträttvisa är en sådan fråga: Hur bör vi fördela kostnaderna för utsläppsminskningar och anpassningar till framtida klimat på ett rättvist sätt? Hur ska vi avgöra det moraliska ansvaret för historiska utsläpp? Bör hela nationers utsläpp räknas eller kanske utsläppsmängd per capita? Bör historiska utsläppsminskningar som ett resultat av familjeplanering (t.ex. Kina) räknas? Bör de länder som har släppt ut mer i det förflutna ta på sig en större börda för att minska utsläppen eller ska minskningarna vara proportionella till utsläppen idag? Hur bör framtida generationer kompenseras för den eventuella skada de tillfogas och vilka ska betala?

Man skulle kunna tänka sig att vi kan besvara dessa frågor genom att helt enkelt använda oss av de teorier om moral och rättvisa som vi har utvecklat för att reglera samvaron mellan samtida människor, kanske i analogi med hur ansvaret idag ser ut mot människor som bor i andra delar av världen. Men tyvärr så är det inte så "enkelt" då frågan om vårt ansvar för framtida generationer reser nya och mycket svåra problem. Det har visat sig vara överraskande svårt att finna en teori om vårt moraliska ansvar för framtida generationer som tillfredsställer ens de mest minimala rimlighetskrav. Anledningen är att framtida människor skiljer sig från samtida människor i två viktiga avseenden.

När filosofer, ekonomer, statsvetare och andra har funderat över vad som är en rättvis fördelning av t.ex. ekonomiska resurser så har de vanligtvis tagit antalet människor och vilka de är för givet. De har frågat sig hur man bör fördela för- och nackdelar inom denna givna grupp. När man funderar över framtida generationer kan man dock inte ta gruppen för given då våra handlingar inte bara påverkar framtida människors livsvillkor utan också *antalet* människor och *vilka* människor som kommer att leva i framtiden. Det är ju uppenbart när det gäller sådant som Kinas ettbarnspolitik, men många andra politiska och individuella beslut har stora effekter på detta område. Klimatförändringen och hur vi hanterar den kommer högst sannolikt att ha stora effekter på den framtida befolkningens storlek.

För att kunna utvärdera politiska beslut som kan påverka befolkningsstorleken och framtida människors livsvillkor så måste vi kunna bedöma värdet av olika stora framtida populationer och avgöra hur man ska värdera framtida liv. Hur detta ska göras på ett acceptabelt sätt har varit ett av IPPC:s stora problem då alla de vanliga teorierna om moral, rättvisa och ekonomi i detta sammanhang ger besynnerliga resultat och rekommendationer.

Den klassiska utilitarismen, som ofta figurerar som ett mer eller mindre underförstått antagande i ekonomiskt och politiskt tänkande, är ett exempel. Enligt utilitarismen bör vi se till att maximera den sammanlagda välmågan i världen, hur bra folk har det. Den sammanlagda välmågan kan dock ökas på två sätt när popula-

tionsstorleken inte längre är given: genom att göra det bättre för ett bestämt antal personer eller genom att öka antalet personer med liv värda att leva. Så det följer från utilitarismen att en framtid med en mycket stor population där alla liv är knappt värda att leva kan vara bättre än en mindre population där alla har mycket hög livskvalitet då den sammanlagda välmågan kan vara högre i den större populationen. Med andra ord är det den större populationen vi bör sträva efter enligt utilitarismen.¹ Men att vi kraftigt bör öka jordens befolkning på bekostnad av framtida människors individuella välmåga förefaller besynnerligt och är snarare ett starkt skäl att förkasta den klassiska utilitarismen.

De klassiska rättviseteorierna och moralprinciperna ger oss tyvärr ingen tydlig vägledning i fall som dessa och i de fall de ger någon vägledning alls så är den ofta kontraintuitiv och paradoxal.² Vi behöver alltså utvidga och förändra våra teorier om moral och rättvisa så att de även kan ta i beaktande framtida generationers levnadsförhållanden och populationsförändringar på ett acceptabelt sätt. En sådan utvidgning utgör också den nödvändiga grunden för att kunna ta ställning till vilka institutionella förändringar som krävs för att vi ska kunna hantera vårt ansvar gentemot framtida generationer.

Målet med detta forskningstema är att försöka finna rimliga svar på frågor om hur våra plikter mot framtida generationer är beskaffade och om hur vi ska värdera framtida liv och levnadsförhållanden i våra politiska beslut. Temat kommer att engagera framför allt forskare i filosofi och ekonomi (inklusive forskare knutna till IPCC), men även forskare inom statsvetenskap, demografi och företagsekonomi.

1. Se Parfit, D., *Reasons and Persons*, Oxford University Press, 1984, och Arrhenius, G. et al "The Repugnant Conclusion", i Edward N. Zalta (ed.) *The Stanford Encyclopaedia of Philosophy* (Fall 2010 Edition).

2. Se, t.ex., Arrhenius, G. "An Impossibility Theorem for Welfarist Axiologies", *Economics and Philosophy* 16, 2000; *Population Ethics: The Challenge of Future Generations*, Oxford University Press, under utg., 2015; Parfit, D., *Reasons and Persons*, Oxford University Press, 1984.

Demokrati för det 21:a århundradet

Den politiska utvecklingen under de senaste trettio åren och de globala miljöproblem som mänskligheten nu står inför har gjort reflektion kring demokratins natur och värde allt mer brådskande och viktig. Å ena sidan har ett antal länder bytt politiskt system, från enpartisystem (Östeuropa), diktatur (Sydamerika) eller minoritetsstyre (Sydafrika) till någon form av demokrati. Detta kan ge intrycket av en seger för demokratin. Å andra sidan tycks multinationella företag och överstatliga organisationer (t.ex. EU och WTO) öka sin makt på demokratiskt valda nationella regeringars bekostnad. I flera etablerade demokratier är trenden att väljarnas missnöje med politiska partier och den demokratiska processen har ökat samtidigt som valdeltagandet har minskat. Samtidigt får ett antal icke-demokratiska länder högre poäng än många demokratier i mätningar av medborgarnas välmåga och hur nöjda de är med styret av sitt land.³ Det demokratiska styrelseskicket har dessutom, både i teorin och i praktiken, ett slags ”nutidsbias” då det endast avspeglar nu existerande människors preferenser (det är förstas endast de som kan rösta i valen). Samtidigt är det framtida människor som kommer att få leva med konsekvenserna av många av de beslut som fattas idag. Klimatförändringen, och vårt sätt att bemöta den, kommer t.ex. mestadels att påverka framtida generationer. Dessa förhållanden kan sägas tyda på en kris för demokratins position som det bästa styrelseskicket.

Mot bakgrund av detta behöver vi igen ställa grundläggande frågor om omfattningen och gränserna för demokratiskt styre och dess värdemässiga grund. Vilka beslut bör fattas demokratiskt? Vad är den lämpliga domänen för demokratiskt styre? Är dess domän bara nationalstater eller bör den även tillämpas på övernationella

3. Rothstein, B., *The Quality of Government: Corruption, Social Trust and Inequality in a Comparative Perspective*, Chicago: University of Chicago Press, 2011; ”Quality of Government and Epistemic Democracy”, *Revista Latinoamericana de Política Comparada*, Vol. 6, diciembre, 2012; ”Human Well-being and the Lost Relevance of Political Science”, Max Weber Lecture Series, no. 3, 2014.

stater av betydande storlek eller kanske till och med globalt? Kan det demokratiska styret appliceras på icke-geografiska enheter som internationella institutioner och företag? Vilken är relationen mellan individuella mänskliga rättigheter och demokrati: är de konkurrerande ideal eller olika sidor av samma mynt? Kan framtida människors intressen representeras på ett bättre sätt i den nuvarande demokratiska ordningen? Bör man t.ex. inrätta en ombudsman för framtida generationer och vilket mandat bör i så fall en sådan ombudsman ha? Är en sådan representation förenlig med ett demokratiskt system? Kärnfrågan som löper igenom alla dessa frågor är: Vem ska ha rätt att delta i vilka beslutsprocesser?

Det torde vara uppenbart att svaret på denna fråga är en viktig del av en teori om demokrati. I synnerhet med tanke på att alla uppfattningar om demokrati har det gemensamt att de alla inbegriper en referens till en mängd individer, ett samhälle eller ett "folk" som är, i någon mening, självstyrande. Därför är det överraskande att så lite har skrivits om detta problem i de klassiska verken om demokrati. Som en av de främsta demokratiforskarna, Robert Dahl, har uttryckt det, "hur man ska avgöra vilka som legitimt utgör 'folket' ... och i kraft av detta har rätt att styra sig själva ... är ett problem som nästan totalt har försumrats av alla de stora politiska filosoferna som skrivit om demokrati".⁴

Det torde också stå klart att avgränsningsproblemet inte endast är ett teoretiskt problem utan också ett trängande praktiskt politiskt problem. Vilken är t.ex. den rätta valkretsen för en demokratisk lösning av konflikten på Nordirland? Räcker det med att ett fördrag godkänns av invånarna (eller deras representanter) i Nordirland eller ska man också ta hänsyn till folken i Storbritannien och Republiken Irland? Hur ska man göra med de miljontals irländare som lämnat Irland, delvis på grund av konflikten?

Det senaste fördraget – "Good Friday Agreement" – folkomröstade medborgarna i Nordirland och Republiken Irland om, medan medborgarna i Storbritannien representerades av sin regering. Det är knappast en lösning som faller en gammaldags unionist i smaken. Hen skulle snarare föredra en omröstning i hela Förenade kungadömet Storbritannien och Nordirland eller kanske enbart i Nordirland. En irländsk nationalist skulle dock kunna hävda att en sådan avgränsning är en orättfärdig valkretsindelning på internationell nivå (s.k. gerrymandering). Likväl kan både unionisten och den irländska nationalisten vara övertygade demokrater.

4. Dahl, R., *After the Revolution? Authority in a Good Society*, New Haven, CT och London: Yale University Press, 1970, s. 60 (min översättning). Dahl skrev detta på sjuttioalet men det är till stor del sant även idag. Det har dock skett en betydande och välkommen förbättring i samband med det förnyade intresset för möjligheten och önskvärldheten av global demokrati. Jmf. Dahl, R., *Democracy and Its Critics*, New Haven, Connecticut: Yale UP, 1989, s. 119ff.

Det är lätt att ge fler exempel på praktiska avgränsningsproblem. Ett mer aktuellt brittiskt exempel är folkomröstningen om självständighet i Skottland. Ett svenskt exempel är den lokala folkomröstningen om trängselavgifter i Stockholm. Var det rätt att bara de människor som bodde i Stockholms stad fick rösta om saken? Man skulle kunna hävda, som många gjorde, att invånarna i de omgivande kommunerna som regelbundet pendlar till centrala Stockholm också borde ha fått rösta. Ett aktuellt svenskt exempel är när Sveriges regering och riksdag beslutar att Sverige ska ta emot flyktingar men kommunerna kan vägra ta emot dem – bör det kommunala självstyret inskränkas här? Den generella avvägningsfrågan om vad som bör höra till kommunens respektive statens befogenheter som principen om det kommunala självstyret väcker är i sig själv ett exempel på avgränsningsproblemet. Ett liknande, ständigt återkommande, problem är vilka frågor inom EU som bör hanteras på överstatlig nivå.

En annan aktuell fråga (i t.ex. Frankrike) är rösterna i lokalval för icke-medborgare som har varit bosatta i ett land under en längre tid. Bör migranter ha rösträtt i det land de bor i? Ska de i så fall ha denna rättighet i alla val eller bara i vissa val, t.ex. kommunalval? Liknande frågor uppstår gällande migranternas ursprungsländer. Ska immigranter i Europa, som har bott utanför sitt ursprungsland under lång tid, t.ex. turkiska invandrare till Tyskland, ha rätt att delta i beslutsfattandet i sina hemländer?

Hur ska beslut som dessa avgöras? Kanske borde man ha en folkomröstning om vem som ska ha något att säga i dessa frågor. Men vem ska få delta i en sådan folkomröstning? Och så vidare utan slut, vi tycks hamna i en oändlig regress. Detta har fått en del att dra ganska dystra slutsatser både om förmågan hos demokratisk teori att lösa avgränsningsproblemet på ett tillfredsställande sätt och om legitimiteten i demokratiskt beslutsfattande. Frederick G Whelan hävdar i sin banbrytande uppsats om avgränsningsproblemet att "... demokratisk teori kan inte själv ange någon lösning på tvister som kan uppstå ... rörande gränser. --- avgränsningsproblemet ... avslöjar en av gränserna för tillämpligheten av demokrati ...".⁵ Likaså betonar Dahl att "vi inte kan lösa problemet med den korrekta omfattningen och domänen för demokratiska enheter inifrån demokratisk teori" [förf. övers].⁶

Även om Whelans och Dahls dystra slutsatser nog inte är befogade så är det klart att avgränsningsproblemet visar på ett problem i kärnan av det demokratiska idealet. Att ett beslut fattas med en demokratisk beslutsmetod av en viss grupp av människor (eller av en vald församling som representerar gruppen) är inte *tillräck-*

5. Whelan, F. G., "Democratic Theory and the Boundary Problem", i *Liberal Democracy*, Pennock, J. R., och Chapman, J. W. (red.), New York and London, New York UP, 1983, s. 40, 42.

6. Dahl, R., *Democracy and Its Critics*, New Haven, Connecticut: Yale UP, 1989, s. 207.

ligt för att göra beslutet tillfredsställande ur ett demokratiskt perspektiv. Gruppen måste också vara den rätta. Men vad gör en grupp till den rätta?

Avgränsningsproblemet och dess relaterade praktiska politiska problem belyser vikten av att ompröva grundläggande idéer om demokratins principer och hur de ska förstås och tillämpas. Det öppnar för nya spännande sätt att förstå demokrati som har konsekvenser för hur vi ska kunna utveckla demokratin inför framtiden. En sådan lovande men ännu inte tillräckligt utvecklad ansats som kommer att undersökas närmare på IF är att se demokrati som en normativ teori om rättvis fördelning av inflytande eller makt.⁷ Detta reser i sin tur spännande och viktiga frågor om hur inflytande och makt närmare ska analyseras och preciseras i relation till det demokratiska idealet.

En i detta sammanhang betydelsefull grupp i det moderna samhället är de s.k. *policyprofessionella*: individer som, utan att vara förtroendevalda, är anställda för att påverka politik och politiker. De inkluderar grupper som politiskt sakkunniga, politiska sekreterare, intresseföreträdare, lobbyister och deltagare i tankesmedjor. Att studera de policyprofessionella är av stor vikt för att förstå vilka väljargrupper och intresseföreträdare som har inflytande över politiskt beslutsfattande och vilka som kommer till korta. Från ett demokratiskt perspektiv kan man vara kritisk mot de policyprofessionellas roll och hävda att de skapar en obalans mellan vissa intressegruppers inflytande och väljarnas inflytande, bl.a. beroende på vilka ekonomiska resurser för påverkan som finns att tillgå. Men de policyprofessionellas kan naturligtvis också underlätta både väljares och politikers arbete, t.ex. genom att underlätta kommunikationen mellan dem.

Forskargruppen inom detta tema kommer att bestå av filosofer, statsvetare, jurister, ekonomhistoriker, sociologer, national- och företagsekonomer.

7. Se t.ex. Brighouse H., och Fleurbaey M., "On the Fair Allocation of Power", mimeo, 2005, och "Democracy and Proportionality", *The Journal of Political Philosophy*, 2008; Danielsson, S., *Two Papers on Rationality and Group Preferences*, Filosofiska Studier no. 21, Uppsala: Filosofiska föreningen och filosofiska institutionen, 1974; Christiano, T., *The Rule of the Many*, Boulder: Westview Press, 1996.

Nya teknologier och mänsklighetens framtid

Den tekniska utvecklingen på 1900-talet gick i en aldrig tidigare skådad takt och livsförhållandena idag är på många sätt väldigt annorlunda än år 1900. Det är troligt att förändringarna under 2000-talet kommer att bli än mer avgörande. Exempel på områden där framtida teknologi kan ha stor påverkan är de biologiska förutsättningarna för människans fysiska, kognitiva och affektiva förmågor (s.k. human enhancement), syntetisk biologi, robotisering och artificiell intelligens (AI), nanoteknologi, avancerad övervakningsteknik och geoteknik (d.v.s. avsiktlig global förändring av jordens miljö för att hantera klimatfrågan).

Det är sannolikt att flera av dessa teknologier kommer att producera stora vinster för mänskligheten i termer av välstånd, men de innebär även potentiella risker. Experter på globala katastrofer uppskattade i en enkät från 2008 att sannolikheten för att den mänskliga arten inte kommer att överleva det här århundradet är så hög som 19 % och att de största riskerna kommer från nya teknologier.⁸ Till exempel kan framsteg inom syntetisk biologi utlösa (avsiktligt eller oavsiktligt) globala epidemier, och liknande katastrofer kan uppstå som konsekvenser av de megaprojekt som idag diskuteras för att minska mänsklighetens klimatpåverkan (som partiell blockering av solljuset med svavelpartiklar).

Hur kan vi kvantifiera värdeförlusten i en existentiell katastrof i förhållande till pågående men begränsade globala katastrofer, som HIV-pandemin och den fattigdomsrelaterade mortaliteten? En uppfattning är att mänsklighetens undergång motsvarar värdeförlusten som ett dödsfall innebär gånger antalet människor som existerar vid själva katastroftillfället. Men man kan hävda att en sådan uppfattning underskattar värdeförlusten i en existentiell katastrof, då den inte tar hänsyn till

8. *Global Catastrophic Risks Survey*, Technical Report, 2008, Future of Humanity Institute, <http://www.global-catastrophic-risks.com/docs/2008-1.pdf>

alla framtida individer som skulle ha existerat om katastrofen hade undvikits. Det underliggande antagandet i detta resonemang är att vi bör ge åtminstone en viss vikt till framtida möjliga liv när vi värderar olika möjliga utfall. Även om det är den vanliga uppfattningen bland ekonomer och filosofer idag så kan den ifrågasättas och vad som är den mest rimliga hållningen är förstås en av grundfrågorna i det första temat om vårt ansvar gentemot framtida generationer.

Givet att mänskligheten, i frånvaron av en existentiell katastrof, kan komma att existera i många tusen år till, så blir antalet möjliga personer i framtiden hisnande. Även om vi tillskriver framtida liv ett mindre värde än våra (s.k. discounting som ekonomer ofta använder men som är omdiskuterat) räcker konstaterandet att miljarder möjliga individers existens ligger i vågskålen för att inse att existentiella risker kan vara en av vår tids stora ouppmärksammade frågor.

Det är alltså av vikt att uppskatta sannolikheten för sådana händelser och att förstå hur de kan undvikas. Men det är också viktigt att närma sig frågan om teknologisk risk utifrån insikten att vi inte på ett enkelt sätt kan förutse vare sig teknologisk utveckling eller dess konsekvenser. Samma teknologiska program kan samtidigt vara helt nödvändigt för att avvärja ett större hot och mycket riskabelt. Geoteknik kan vara ett sådant exempel. Det som i litteraturen kallas ”stor osäkerhet” innebär i det här sammanhanget att vi saknar en fullständig lista över möjliga hot och därmed också möjligheterna att tillämpa traditionell probabilistisk riskanalys, som utgår från relativt välkända och precisa kvantiteter och möjliga utfall.

Givet en sådan riskbild, och med de insatser som står på spel, är det viktigt att på ett förutsättningslöst sätt försöka bringa klarhet i de problem som här aktualiseras. Två huvudfrågor för detta tema är (1) ”Vilka forskningsområden inom naturvetenskap, teknik och medicin är viktigast att prioritera, för att undvika det värsta utfallet? Vilka områden är mindre brådskande och vilka områden (om några) bör man avstå från att utveckla?” och (2) ”Hur kan vi bäst förstå och analysera teknologisk risk, och hur kan vi tillämpa existerande verktyg från andra forskningsområden, som riskhantering och scenarioplanering, för att öka vår förståelse för hur vi bör väga potentiella risker mot potentiella möjligheter?”

Dessa frågor kan i sin tur brytas ned i ett antal empiriska, vetenskapsteoretiska och normativa problem. Till exempel: Vad är sannolikhetsbegreppets natur och tillämpbarhet med avseende på händelser som bara kan inträffa en gång, såsom mänsklighetens undergång? Vilken typ av information kan vi härleda från det faktum att vi faktiskt existerar? Vilken vikt ska vi tillskriva den möjlighet att framtidens människor kan vara oss lika främmande som vi kanske hade varit för antikens greker med avseende på värderingar och uppfattningar om det goda livet? Hur bör

förekomsten av ett mycket stort antal liv i framtiden påverka våra etiska överväganden i nuet, och hur kan vi förstå, modellera och förebygga risker från teknologier som ännu inte finns?

För detta tema planeras samarbete med bland annat Future of Humanity Institute, University of Oxford. Den mycket tvärvetenskapliga forskargruppen kommer att bestå av matematiker, filosofer, datavetare, miljösystemanalytiker, AI-forskare, m.fl.

Diskriminering, sexism och rasism

Inom postkolonial teori, genusvetenskap och filosofi har den dominerande diskussionen om diskriminering, sexism och rasism förts ur ett historiskt, litterärt och diskursivt perspektiv. Dessa perspektiv har på senare tid kompletterats med mer empiriska ansatser inom bl.a. ekonomi, sociologi och psykologi. Inom s.k. *analytisk feminism* och *analytical race studies* angriper man dessa problem med metoder och verktyg från framförallt analytisk filosofi (moralfilosofi, politisk filosofi) men även från nationalekonomi och analytisk sociologi.

Typiska problem som undersöks inom den analytiska feminismen är hur man ska förstå begrepp som ”kön” och ”genus”, om denna distinktion är hållbar och politiskt användbar, och om dessa begrepp kan förstås isolerade från andra begrepp såsom etnicitet och klass.⁹ Analytiska feminister har också utvecklat nya viktiga teorier om t.ex. hur förtryck ska analyseras och om när och varför diskriminering är moraliskt fel.¹⁰ Dessa teorier och begreppsliga verktyg är inte bara relevanta för vår grundläggande förståelse av könsdiskriminering utan kan också hjälpa oss att bättre analysera rasism och begrepp som ”ras” och ”eticitet”, hur dessa begrepp konstrueras, och vad de har för relevans i en tänkt diskrimineringsfri värld.

Inom *analytical race studies* har två teoretiska resonemang kring begreppen ras och etnicitet utkristalliserats i den samtida diskussionen. I det som kan beskrivas som en ”färgblind” position bör begrepp som ras och etnicitet inte användas i officiella dokument eller för att utforma policy.¹¹ Ett uttryck för den uppfattningen

9. Mikkola, M. 2012. ”Feminist Perspectives on Sex and Gender”, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2012 Edition), Edward N. Zalta (ed.), <http://plato.stanford.edu/archives/fall2012/entries/feminism-gender/>.

10. Cudd, A. E. 2006. *Analyzing Oppression*, New York: Oxford University Press. Hellman, D. 2008. *When is Discrimination Wrong?* Harvard University Press.

11. Denna uppfattning förespråkas bl.a. av den amerikanska högsta domstolens ordförande John Roberts: ”The way to stop discrimination on the basis of race, is to stop discriminating on the basis of race.”

är den tidigare Alliansregeringens förslag att helt göra sig av med rasbegreppet i lagstiftning. Enligt det resonemang som här lyfts fram bör staten vara färgblind gentemot sina medborgare eftersom (1) det inte finns någon vetenskaplig grund för rasbegreppet; och (2) det finns antirasistiska vinster med att stryka begreppet ur lagtexten då dess förekomst riskerar att ”underblåsa fördomar”.¹²

I kontrast till denna uppfattning finns det en forskningsinriktning som har vunnit allt större gehör bland samhällsvetare och humanister de senaste decennierna. Dessa menar att även om det biologiska rasbegreppet hör hemma på vetenskapshistoriens sophög är ”ras” fortfarande en viktig *social* kategori som ger kunskap om människors livsmöjligheter på en rad konkreta, mätbara och ibland dramatiska sätt. Enligt den uppfattningen, som ibland kallas ”raskonstruktivism”, är ras en social konstruktion, på samma sätt som pengar, nationer och veckodagar. På samma sätt som t.ex. pengar kan spela en avgörande roll i människors liv kan socialt konstruerade raser göra det. Enligt raskonstruktivismen tillskriver vi, medvetet eller omedvetet, personer i vår vardag en ”rasidentitet”. Denna rasidentitet kan grundas på vissa särskilda fysiska eller andra fenomen, men därtill tillskrivs olika ”raser” olika värderingar och egenskaper. Det viktiga här är inte huruvida dessa föreställningar är sanna eller om attityderna är passande, utan endast att de finns.

De som förespråkar färgblindhet menar att användande av rasbegreppet skulle öka fördomar mot redan utsatta minoritetsgrupper. I det som kan karakteriseras som färgblindhetens hjärta, Frankrike, hävdas det att endast en färgblind stat kan behandla sina medborgare som jämlikar. Dessa frågor kan inte enkelt avfärdas utan måste granskas på allvar. I vilken mån påverkas medborgarna och medborgarskapet av att staten kategoriserar dem (vilket sker t.ex. i USA där man vid folkräkning ska uppge ras)? Vilka signaler skickas av en ”färgseende” politik och vilka konsekvenser kan en sådan få? Vad vinner man på att ersätta begreppet ras med andra socialt konstruerade begrepp, t.ex. etnicitet? Hur kan uppgifter om hudfärg, etnisk identifikation och konfessionell status samlas in på ett sätt som är rättssäkert, respektfullt och transparent? Hur kan sådana uppgifter användas för att motverka diskriminering och främja integration? Dessa frågor kan också belysas med hjälp av den diskussion som förts inom analytisk feminism om huruvida en politik mot könsdiskriminering kan – och bör – bedrivas utan användning av omstridda begrepp såsom ”kvinna” och distinktioner såsom ”kön – genus”.

En annan till dessa frågor relevant och angrepsbar aspekt rör frågan om huruvida

Supreme Court of the United States 551 U.S. 701 PARENTS INVOLVED IN COMMUNITY SCHOOLS v. SEATTLE SCHOOL DISTRICT NO. 1 Certiorari to the United States Court of Appeals for the Ninth Circuit No. 05-908 Argued: December 4, 2006 --- Decided: June 28, 2007.

12. Dir. 2014:115: www.regeringen.se/content/1/c6/24/41/47/1e11bfbe.pdf.

positiv särbehandling av grupper som missgynnats av köns- eller rasdiskriminering är förenlig med liberala idéer om lika möjligheter. I USA har kritik riktats mot positiv särbehandling och kvotering av historiskt missgynnade grupper för att den i vissa fall kan diskriminera mot andra grupper. Kan en sådan ordning försvaras i termer av rättvisa? Kan den försvaras i termer av effektivitet och social sammanhållning? Detta är en utmaning som liberala och rättighetsbaserade samhällen måste förhålla sig till, men en utmaning vars lösning inte nödvändigtvis är universell. Förhållandena i USA och Sverige är så pass olika att vissa normativa slutsatser som kan vara rimliga i en amerikansk kontext, där en stor del av forskning inom det här fältet har ägt rum, inte nödvändigtvis är lika rimliga i en svensk kontext, även om man skulle utgå från samma principiella resonemang. En viktig skillnad mellan Sverige och USA är t.ex. att vi saknar allmänt accepterade termer för att beskriva vissa socialt viktiga kategorier vilket försvårar arbetet att identifiera förekomsten av diskriminering. Inte många svenskar använder termen "ras" medan "race" tillhör det allmänt accepterat språkbruket i USA (därav den inte helt lätta frågan om vad man ska kalla "race studies" på svenska).

Den analytiska sociologin har börjat lämna viktiga bidrag till hur vi ska förstå diskrimineringens mekanismer. Ett exempel är de fältexperiment som har använts för att undersöka förekomsten av arbetsmarknadsdiskriminering mot individer med ursprung i Mellanöstern och Afrika, forskning som har bedrivits på IF.¹³ Förekomsten av etnisk könsdiskriminering i kombination med könsdiskriminering testades genom att ansökningar från fiktiva personer skickades till lediga tjänster som utannonserats på Platsbanken. Ansökningarna skickades i par, en med ett typiskt svenskt namn och en med ett typiskt arabiskt eller afrikanskt namn, och varje par tilldelades antingen typiskt manliga eller typiskt kvinnliga namn. I alla andra avseenden var ansökningarna identiska, d.v.s. de sökande hade samma meriter. Därefter registrerades om arbetsgivaren svarade eller inte. Eftersom detta är ett randomiserat experiment kunde man med stor säkerhet påvisa förekomsten av etnisk diskriminering och att den faller ut olika beroende på sökandens förmodade kön. Sådan forskning som försöker blottlägga diskrimineringens mekanismer kommer att fortsätta på IF och integreras med de andra spåren i detta tema.

Parallellt med sociologiska och genusvetenskapliga studier av hur kön, genus, etnicitet, ras och religiös tillhörighet konstrueras och samverkar med andra sociala identifikationsmarkörer har en allt större forskning inom kognitionsvetenskapen, neurovetenskapen och medvetandefilosofin undersökt hur implicita föreställningar påverkar och påverkas av vårt beteende. Den typen av tankar, emotioner,

13. Bursell, M., 2014. "The Multiple Burdens of Foreign-Named Men—Evidence from a Field Experiment on Gendered Ethnic Hiring Discrimination in Sweden". *European Sociological Review* 30:399–409.

perceptioner och reaktioner som på ett omedvetet plan påverkar oss refereras till i litteraturen som "implicit kognition". De senaste åren har en explosion av experimentella studier ökat vår förståelse för hur den här typen av mekanismer påverkar oss och interagerar med varandra. Dessa experimentella resultat reser nya frågor som är av stort filosofiskt intresse, och som alltmer närmar sig det samhällsvetenskapliga studiet av sociala konstruktioner. Givet att individers beteende är mottagligt för extern påverkan, hur stabila är egentligen dessa implicita processer? Hur uppstår och reproduceras explicita fördomar och stereotyper i interaktion med de implicita? Vilket ansvar har individer för implicita kognitiva processer?

Det finns redan en växande, om än liten, litteratur inom analytisk feminism medan analytical race studies kan sägas vara i sitt födelseskede. Temat syftar till att stärka båda dessa nya men viktiga forskningsinriktningar som också har en stor potential att göra avtryck i den intensiva debatt som i dag förs om dessa frågor i Sverige. Forskargruppen kommer att bestå av bl.a. filosofer, genusvetare, kognitionsvetare, jurister, psykologer, forskare inom diskrimineringsstudier, historiker och sociologer.

Jämlikhet

Social och ekonomisk jämlikhet är ett värde som framhålls i många politiska sammanhang. Det finns emellertid stor oenighet om vilken vikt detta värde ska ges i förhållande till andra samhällseliga målsättningar, såsom frihet och effektivitet, samt om skälen för att prioritera jämlikhet och om vilken typ av jämlikhet som är relevant. För att kunna öka vår förståelse av jämlikhetens roll vid bedömningen av samhällets utveckling krävs att vi tar ställning till en rad olika frågor, både om jämlikhetsbegreppet självt och om relaterade begrepp. Det är syftet med detta tema.

Vad gäller jämlikhetsbegreppet självt är en viktig utgångspunkt att det tillåter grader. Ett samhälle kan vara mer eller mindre jämlikt och vi behöver något sätt att registrera och benämna dessa skillnader. Som bl.a. Larry Temkin har visat så är jämlikhetsbegreppet ytterst komplext och olika sätt att precisera och mäta jämlikhet fångar olika intuitioner om denna idé och har motstridiga implikationer.¹⁴ Till detta kommer att det är oklart vad som är den rätta ”valutan” för mått på ojämlikhet. Är det inkomster, förmögenhet, välbefinnande, preferenstillfredsställelse, rättigheter eller något annat?¹⁵

Ett ytterligare problem är att de vanliga måtten på ojämlikhet inte tar hänsyn till förändringar i populationsstorleken på ett adekvat sätt. Som vi påpekade ovan i beskrivningen av det första temat så påverkar beslut inom flera områden storleken på befolkningen, både direkt och indirekt, så vi kan inte ta den framtida storleken på befolkningen för given. Om vi t.ex. vill mäta utvecklingen av den globala ojämlikheten under de senaste trettio åren måste vi ta hänsyn till den stora befolkningsökningen i länder som Indien och Kina. Detta är ett problem för de traditionella måtten på ojämlikhet, t.ex. det ofta använda Gini-måttet. Om ett samhälle ökar sin befolkning men detta sker bland de sämst ställda så kan man hävda att ojämlikheten ökar då antalet sämst ställda ökar och att samhället inte har blivit bättre med avseende på jämlikhet. Gini-måttet ger dock det motsatta resultatet, graden

14. Temkin, L., 1993. *Inequality*, Oxford: Oxford University Press, 1993.

15. Se t.ex. Sen, A., *Inequality Reexamined*, Cambridge, Mass.: Cambridge University Press, 1992.

av ojämlikheten minskar enligt detta mått ju fler sämst ställda man får genom en befolkningsökning.¹⁶

Ett annat relevant begrepp i sammanhanget är konkurrens. Ett av skälen som brukar framhållas för att acceptera ojämlikhet är att skillnader i makt och resurser är ett resultat av mekanismer som involverar konkurrens mellan grupper och individer och som i sin tur anses bidra till värdefulla utfall, i form av ekonomisk tillväxt, vetenskapliga, konstnärliga och teknologiska framsteg, och så vidare. I många situationer anses konkurrens ge viktiga incitament, från barnen som får konkurrera om en plats i det lokala fotbollslaget till hur vi organiserar äldreården, och som ett sätt att styra komplexa organisationer. Det kan förklaras av vissa vitt spridda uppfattningar om konkurrensens positiva konsekvenser. Den tros ha en positiv inverkan på bl.a. effektivitet och innovationsförmåga. Men erfarenheterna av att konkurrensutsätta t.ex. sjukvården eller grundskolan är inte entydigt positiva och konkurrens kan få oväntade konsekvenser.¹⁷

Det finns en rad oklarheter och obesvarade frågor i forskningen om konkurrens. Trots att konkurrens är ett begrepp som flitigt används inom de flesta vetenskapliga discipliner saknar vi en djupare förståelse för vad det är och vad det innebär. Vilka sociala situationer leder till konkurrens? När får konkurrens huvudsakligen positiva effekter och när får den negativa (och vad är i sammanhanget positivt och negativt)? Hur förändrar konkurrens dem som konkurrerar? För att svara på sådana frågor måste vi vidga och fördjupa existerande teorier om konkurrens så att de täcker både konkurrens inom och utanför marknader och konkurrens om annat än resurser, t.ex. status.

I Sverige och många andra länder tillskrivs skolan en nyckelroll i skapandet av ett jämlikt samhälle. Styrdokumentet anger att skolan ska främja alla elevers utveckling och lärande och att detta ska realiseras genom en utbildning som vilar på vetenskaplig grund. Vi har dock en ytterst begränsad kunskap om vad detta innebär och mycket tyder på att skolan i liten utsträckning baserar sin utbildningsverksamhet på relevanta forskningsresultat. Här behövs ny forskning för att belysa teoretiska och praktiska frågor om en forskningsbaserad skola och dess möjligheter att bidra till ett jämlikare samhälle.

En variant av den argumentation som framhåller att det finns en potentiell konflikt mellan jämlikhet och exempelvis ekonomisk tillväxt eller vetenskaplig utveckling

16. Arrhenius, G., "Egalitarian Concerns and Population Change" i Ole Frithjof Norheim (red.) *Measurement and Ethical Evaluation of Health Inequalities*, Oxford: Oxford University Press, 2013.

17. Hartman, L. 2011. Konkurrensens konsekvenser. SNS Förlag. Propper, C., Burgess, S., & Green, K. 2004. "Does competition between hospitals improve the quality of care? Hospital death rates and the NHS internal market". *Journal of Public Economics*, 88(7): 1247-1272.

går ut på att ojämlikhet kan accepteras så länge det finns en fattigdomsnivå i termer av resurser och makt som människor inte tillåts att hamna under. Detta väcker frågor om hur begreppet ”fattigdom” närmare bestämt ska definieras, hur miniminivån ska fastställas och vilka fattigdomens konsekvenser är.

När det gäller det fattigdomens konsekvenser behöver vi undersöka vilket slags fattigdom som korrelerar med andra negativa konsekvenser. Är konsekvenserna särskilt allvarliga vid långvarig fattigdom? Varierar de beroende på andra egenskaper som t.ex. kön, etnicitet eller inkomstkälla? Ur såväl ett barn- som ett köns- perspektiv är det också viktigt att jämföra effekter av fattigdom definierad utifrån individens egna resurser med effekter av fattigdom baserad på hushållets resurser. Några andra centrala frågor inom detta tema är: Ökar barnfattigdomen över tid? Hur påverkas ungas sociala relationer av skolsegregering? Och hur påverkas deras psykiska välbefinnande? Hur utvecklas situationen för barn till ensamstående föräldrar i perspektiv av deras svaga ekonomiska förutsättningar? Hur påverkar segregerade skolor och uppväxtmiljöer invandrarbarns sociala och kulturella integration?

Under senare år har nya mönster för social och ekonomisk ojämlikhet i förhållande till arbetslivet, och debatten om det s.k. prekariatets framväxt, väckt frågan om hur ett rättvist system för social trygghet kan utformas för framtidens arbetsmarknad. En nyckelpremiss för efterkrigstidens tolkning av en rättvis ekonomi och det sociala medborgarskapet har varit trygga anställningskontrakt i kombination med socialförsäkringar som ger standardtrygghet och en ambitiös arbetsmarknadspolitik för att underlätta nödvändiga omställningar på arbetsmarknaden. Idén om en anställningsbaserad, generell välfärdsstat har varit tätt knuten till ambitionen att understödja den enskildes personliga autonomi och att minimera stigmatiserande former av behovsprövning och kontroll.

Denna modell kan te sig alltmer verklighetsfrämmande när normaltillståndet är att en betydande andel av befolkningen, inte minst många unga, saknar utsikter till en stabil heltidsanställning och därför ofta faller utanför de anställningsbaserade trygghetssystemen. Samtidigt utmanas föreställningen om en generell och sammanhållen välfärdsmodell av en utveckling mot ökad koncentration av förmögenheter och automatiseringstendenser som omstrukturerar arbetslivet och vars vinster inte kommer alla till del. En socialt brännande framtidsfråga är följaktligen hur idén om en generell välfärdsstat kan förstås och vidareutvecklas i ett sammanhang där en högproduktiv och kunskapsintensiv ekonomi utvecklas samtidigt som stora grupper i samhällets periferi är hänvisade till tillfälliga påhugg,

osäkra anställningsförhållanden, hjälp från familj och vänner eller behovsprövade stödformer för sitt levebröd.

Detta är frågor som tydligt pockar på såväl begreppslig och normativ som empirisk belysning i en tvärvetenskaplig miljö. Hur ska vi i detta sammanhang se på relationen mellan principer om social rättvisa, generell välfärd och det sociala medborgarskapet? Hur ska man till exempel här förstå relationen mellan rättigheter och skyldigheter, anställningskontrakt och social sammanhållning, arvsrätt och jämlika möjligheter?

Ett bidrag till denna diskussion är idén om en generell basinkomst ("basic income"), ett förslag som präglat senare års statsvetenskapliga och filosofiska diskussion om välfärdsstatens framtid.¹⁸ Förslaget, som har framförts i många olika varianter från såväl vänster som höger, är att etablera fördelningsmekanismer för att garantera varje invånare en regelbunden, individuell grundinkomst utan några formella motprestationskrav. Anhängare har framhållit detta som ett inkluderande och icke-stigmatiserande redskap för att, i den generella välfärdspolitikens anda, frigöra människor från fattigdom och exploaterbar sårbarhet och samtidigt motverka olika typer av fattigdomsfällor och aktivitetshinder som uppställs inom vissa traditionella, villkorade stödformer.

Samtidigt väcker detta tänkesätt viktiga invändningar och reservationer, av såväl moraliskt som empiriskt slag. Kan t.ex. sådana strategier tillgodose rättvisövertygelse om ömsesidighet och godtas inom en socialt accepterad tolkning av relationen mellan sociala rättigheter, aktivt medborgarskap och krav på självförsörjning? Gångna års forskning om basinkomst och liknande förslag är ofta välutvecklad i sin generella analys av de grundläggande rättvisepinciper som står på spel, men har mer sällan förbundits med en närmare praktisk genomlysning av möjliga målkonflikter rörande skyddsnetzets täckningsgrad, systemens lägstanivåer och ett hållbart skatteuttag. Med tanke på att en generell grundinkomst endast skulle kunna ersätta vissa av dagens stödformer är t.ex. en nyckelfråga om det är möjligt att konstruera en basinkomst som är ekonomiskt genomförbar, och ger goda arbetsincitament, men samtidigt är tillräckligt hög för att vara socialt meningsfull. Och hur är ett sådant system förenligt med och målsättningarna om global rättvisa och fri rörlighet? Hur kan vi bemöta sådana framtidsutmaningar och förslag på ett sätt som tillräckligt uppmärksammar de långsiktiga förutsättningarna för att en välfungerande och legitim välfärdsstat ska kunna vidmakthållas och vidareutvecklas från en generation till en annan?

18. Se t.ex. Van Parijs, Philippe (1995) *Real Freedom for All*, Oxford: Oxford University Press och White, Stuart (2003) *The Civic Minimum: On the Rights and Obligations of Economic Citizenship*, Oxford: Oxford University Press.

Forskargruppen inom detta tema kommer bl.a. att bestå av företagsekonomer, statsvetare, sociologer och filosofer.¹⁹

19. För värdefulla synpunkter på tidigare versioner av detta forskningsprogram vill jag tacka Simon Birnbaum, Krister Bykvist, Sverker Jagers, Karim Jebari, Erika Karlsson, Sabina Nilsson, Rebecca Stern, Folke Tersman och Bengt Westerberg.

